

Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут історичних досліджень

Стандарти науки і академічне середовище

число
12 2007 (1)

КРИТИКА
Київ- Львів
2007

ДИСКУСІЇ

Ернест Гуйдел

Рутенія über alles*

Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. 432 с.

Paul Robert Magocsi and Ivan Pop, eds. Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Toronto, University of Toronto Press, 2002. 520 p.

Paul Robert Magocsi and Ivan Pop, eds. Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Revised and Expanded Edition. Toronto, University of Toronto Press, 2005. 569 p.

В історії будь-якого національного проєкту, зокрема так званих «неісторичних» націй, енциклопедіям належить особлива, етапна роль. Вони є більш ніж енциклопедіями, позаяк крім звичної і головної їх функції узагальнення та систематизації знань у вигляді довідника, виконували й виконують інше, важливіше завдання¹. Вони є *національними* енциклопедіями, покликаними представити минуле й теперішнє (уявне чи ні) власної нації у вигляді нормативного, конвенційного, респектабельного знання. Ця теза добре ілюструється українським прикладом² – в історії українського національного проєкту обидві, україномовна «Енциклопедія українознавства» (11 т.) та англomовна «Encyclopedia of Ukraine» (5 т.), цілковито відіграли (й продовжують відігравати) закладену в них роль ствердження українськості як чогось окремого на полиці довідкових видань (а

---

* Автор вдячний Миколі Олашину, Володимирові Феничу та Наталі Яковенко за коментарі і зауваження до попередніх версій тексту. Вказані особи не несуть жодної відповідальності за погляди чи твердження, висловлені у цій статті.

¹ Зрештою, і французька «Encyclopédie» Дідро і д'Алямбера, генеалогію від якої виводять наступні енциклопедії, була вражена подібним первородним гріхом стверджуваної крізь форму і зміст ідеології. Щоправда, не національної, бо стверджувала не національний, а значно ширший і амбіційніший проєкт – Просвітницький. Але взірець було задано.

² На жаль, проблема використання енциклопедій як інструментарію українського націоналізму не може похвалитися багатством літератури (особливо теоретичної), зрештою, як і інші засоби (бібліотека, Академія наук, університет). Один із небагатьох винятків – дослідження Пола Р. Магочого про використання у цьому арсеналі бібліографій. Див.: *Magocsi P.R.* Nationalism and National Bibliography: Ivan E. Levyts'kyi and Nineteenth-Century Galicia // *Harvard Library Bulletin*. 1980. No. 1. P. 81–109. Передруковано в *Magocsi P.R.* The Roots of Ukrainian Nationalism: Galicia as Ukraine's Piedmont. Toronto, 2002. P. 159–189.

отже, й у системі знань) західних, і не тільки, бібліотек. Чи ж неіснуючим націям присвячують енциклопедії в 11 т.? В арсеналі української національної ідеї енциклопедії проявили себе як, можливо, повільно діючий, але, зрештою, ефективний засіб.

Те, що кілька років тому цей засіб був застосований у русинському національному проєкті (уявлювана батьківщина якого – Закарпаття / Підкарпатська Русь – є полем битви з українським національним проєктом), не повинно дивувати. Адже обидва автори рецензованих енциклопедій і водночас головні промотери русинства добре обізнані як з історією України, так і з історією українського національного руху і його тактики. Немає нічого надприродного у засвоєнні успішної тактики конкурента.

Як не парадоксально це звучить, але Україну і українців можна вважати однією з найуспішніших історій сучасної епохи... сто п'ятдесят років тому більшість українців **навіть не знали**, що вони становили окрему націю, а тим паче про це не знала решта світу. Проте вже наприкінці ХХ століття Україна оперує як суверенна держава... Ми, русини, можемо багато чому навчитися з українського досвіду³.

Іван Поп, «научний редактор русинской национальной ориентации» (це не жарт, а цитата: «Енциклопедия Подкарпатской Руси», с. 310), – виходець із Закарпаття. Тривалий час він був співробітником московського Інституту слов'язознавства, на початку 1990-х недовго працював в Ужгородському університеті, відтоді проживає у Чехії. Пол Р. Магочій – довголітній голова катедри української історії Торонтського університету та автор популярної англійської історії України «A History of Ukraine» (1996).

Якщо «Енциклопедия Подкарпатской Руси» (надалі – ЕПР) присвячена тільки Закарпаттю⁴, то «Encyclopedia of Rusyn History and Culture» охоплює всі регіони, культурні явища й діячів, які ідентифікували себе як русинів або були ідентифіковані авторами як такі. Обидві енциклопедії отримали схвальні відгуки. Адже потреба у таких довідниках, незалежно від національних уподобань, *є беззаперечною*. На ЕПР, яка з'явилася першою,

³ *Магочій П. Р.* Зауваження, представлені на V-ому світовому конгресі русинів (Ужгород, Україна, 25 червня 1999 року) // *Руснацький світ*. Т. 2. Ужгород, 2001. С. 21.

⁴ Тому в ЕПР немає жодної згадки, наприклад, про Магочія, хоча у ній вміщено біографію найвидатнішого «русина» ХХ ст. – американського митця, класика поп-арту Енді Воргола (Andy Warhol). Воргол ніколи не ангажувався у русинство, проте в русинському проєкті він відіграє роль винайденого («віднайденого») Великого: «почитание его является составной частью укрепления и развития русинского самосознания» (ЕПР, с. 110). Практика і символіка цього «вшанування» (присвоєння) висвітлені у документальному фільмі датського антрополога Тома Тріпа «The Warhol Nation» (1997). Див. також: *Trier T.* Inter-ethnic Relations in Transcarpathian Ukraine. Flensburg, European Centre for Minority Issues (ECMI), 1999. 70 p.; *Trier T., ed.* Focus on the Rusyns: International Colloquium on the Rusyns of East Central Europe. Copenhagen, 1999. 180 p.

досить швидко відреагували і науковці⁵, і просто зацікавлена публіка⁶. Втім, одну з найвищих оцінок ЕПР дав її ж автор:

Объективная библиографическая информация (ЭПР, с. 7), путеводитель в историю края и его народа (ЭПР, с. 7), нефальсифицированная информация (ЭПР, с. 8), охватывает всю сумму сведений о регионе (ЭПР, с. 9), биографический материал дается с максимально возможной хронологической точностью, с критической, объективной оценкой вклада, наследия или роли в истории Подкарпатской Руси того или иного деятеля (ЭПР, с. 9), «Энциклопедия Подкарпатской Руси» является первым бесцензурным изданием подобного рода, дающим самую широкую информацию (ЭПР, с. 10), с выходом этого труда... заявляет о себе самая молодая в Европе русинская энциклопедистика (ЭПР, с. 10).

В енциклопедичній праці з 1550 статтями, на 431 сторінці (950 стандартних) ... вперше сконцентровані відомості про сотні культурних, політичних й інших діячів краю, подана вичерпна характеристика основних етапів його історії і культури, вперше подана найширша і найновіша бібліографія всіх географічних і культурно-історичних сюжетів.⁷

Чи не єдиною негативною оцінкою ЕПР був виступ нині покійного літературознавця Олекси Мишанича⁸. Хоча представники русинського табору оперативно відповіли на його зауваження⁹, дискусії як такої не вийшло. Все вилилось у типову сварку східноєвропейських «правдолюбів», коли опоненти не помиляються, а брешуть, переслідують не загальні, вищі цілі, а власні ниці, корисливі інтереси. Олекса Мишанич на шкоду своїй же критиці, власне, змісту ЕПР, зосередився чомусь на розвінчанні «політичного русинства» та біографії Івана Попа, підводячи до думки про його зв'язки з КДБ і перебування на службі антиукраїнських сил узагалі. Втім, із висновком О. Мишанича про українофобство й галичанофобство ЕПР у цілому можна погодитись.

І. Поп також не скористався можливістю коректної полеміки і у своїй відповіді просто вийшов за межі наукової коректності, в брутальній і лайливій формі звинувативши Мишанича у вислужуванні перед «київськими чиновниками» та відроблянні «30 срібняків»¹⁰. Проте при-

⁵ Рецензія Б. Желіцького в «Славяноведение» (2003. № 1. С. 107–110): «редкая по своей тематике и содержанию книга», «прекрасный комплексный материал», «объективный материал справочного и аналитического характера».

⁶ *Ворошилов О.* Історична «бомба» «вибухнула» в Ужгороді // Дзеркало тижня. № 13 (388). 6 квітня 2002 р. Також доступно в Інтернеті, див. <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/388/34348/> (востаннє відвідано 9 липня 2006 р.).

⁷ *Поп І.* Відповідь засліпленому ненавистю до русинів // І ми в Європі! Книга перша: Відповідь опонентам. Ужгород, 2002. – с.7.

⁸ *Мишанич О.* «Энциклопедия Подкарпатской Руси» і що за нею. К.: Стило, 2002. 36 с.

⁹ *І ми в Європі! Книга перша: Відповідь опонентам.* Ужгород: 2002. 64 с.

¹⁰ Для Попа відгук Мишанича – це «антирусинський пасквіль», «істерична писулька», «параноїдний наклеп», «донос», «пуста брехня», «маразматичні фантазії», а її автор – «нікчема», «бідолага», «пасквілянт» etc. Закидаючи Мишаничу зосередженість замість

чини міжособистісних чвар чи подробиці біографій науковців наразі неважливі. Хоча можна припустити, що вони стануть у нагоді як теми для потенційних дисертацій та окремих, спеціалізованих видань. Натомість для мене пліднішою є інша дослідницька перспектива. У даному огляді аналізуватимуться обидві енциклопедії як власне довідники і як засіб з арсеналу конкретного національного проєкту. Іншими словами, мета статті – з'ясувати: 1) наскільки подані в енциклопедіях «факти» є точними (мається на увазі – єдині «точні» в історії факти – дати життя, написання власних назв etc.); 2) за яким принципом і які «факти» були *відібрані*, а які *полишені* поза обкладинкою.

* * *

Розгортаючи перед нами наратив *тисячоліть* русинської історії, Іван Поп творить його не на порожньому місці, послуговуючись іншими, вже давно розробленими наративами як будівельним матеріалом. Обирає він насамперед ті «цеглини», які дають йому змогу твердити про споконвічність, автохтонність «проторусинів» та їх приналежність до іншого, західнішого, «центральноевропейського» культурного ареалу. А саме: «проторусини» проживали в Закарпатті до приходу угорців, а не прийшли в їх ар'єргарді чи навіть пізніше. Закарпаття входило у сферу політичного і культурного впливу Великоморавської держави, зазнавши хрещення від місії Кирила і Методія на століття раніше від Київської Русі (ЕПР, с. 23–24)¹¹. Водночас інші, «несумісні» компоненти автор вичленовує вже як міти і переконливо спростовує, хоча серйозні дослідники і раніше не брали їх до уваги¹².

І. Поп якщо і обізнаний із сучасними теоріями нації і націоналізму, то принаймні їх не поділяє. Він не розглядає націю як уявлювану спільноту, а

наукової рецензії ЕПР на особі її автора, Іван Поп відповідає йому такою, а подекуди й брутальнішою, лайкою чи не на кожній сторінці своєї «Відповіді». «Відповіді», яка розпочинається з відмови опоненту у претензії на правоту ось таким «залізним», на думку І. Попа, аргументом: рецензія О. Мишанича не є фаховою уже через те, що «він – літературознавець, а ЕПР уклав і визначив її концептуальну основу історик, політолог і мистецтвознавець [І. Поп]». *Поп І. Відповідь засліпленому ненавистю до русинів // І ми в Європі! Книга перша: Відповідь опонентам. Ужгород: 2002. С. 7.*

¹¹ Див. нищівну критику цих мітів російським істориком Олексієм Петровим: *Петров А.Л. Древнейшие грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии, 1391–1498 г. Прага, 1930. Те саме в скороченому англійському перекладі Petrov A. Medieval Carpathian Rus'. New York, East European Monographs, 1998.*

¹² Наприклад, міт про приналежність Закарпаття до Київської Русі (ЕПР, с. 24–25) та трактування одного з епізодів історії Закарпаття початку XIV ст. не як боротьби васала із сюзереном (угорського магната Петра Пете зі своїм королем), а як національне повстання під проводом Петра Петровича (інші варіанти – Петра Петуні, Петра Петренка). І хоча останнє є всього лише творчою фантазією одного закарпатського письменника 1920-х (В. Гренджі-Донського), Іван Поп спочатку приписує українізацію цього магната «квазипатриотической историографии», а далі ефектно її розвінчує, нагадуючи нам «что в начале 14 века даже в Приднепровской Украине фамилий с окончанием -енко еще не было» (ЕПР, с. 29).

себе як інтелектуала, який ту спільноту «конструює». На його думку, русини існували в X ст. так само, як існують у XXI ст.¹³. У наш час відбувається «возрождение подкарпаторусинского народа», а себе він бачить у ролі класичного Будителя а la XIX ст., котрий вирішує «проблему восстановления исторической памяти подкарпатских русинов» (ЭПР, с. 7), яку спотворила «украинская националистическая историография», скинувши на русинів «лавину инсинуаций и шельмования». «История подкарпаторусинского народа, его борьба за свою государственность всячески фальсифицируется украинскими псевдочеными и средствами массовой информации» (ЭПР, с. 7). Рахунки з «украинской националистической историографией» зводяться протягом усієї ЭПР. У «Вступі» та подальших загальних статтях «История» та «Культура» автор подає ревізію «української» версії історії «подкарпатских русинов», які, як він намагається нас переконати, цивілізаційно й географічно споконвічно належали до Центральної Європи (яка, нагадаю історію терміну, є радше ідеологічним, а не географічним феноменом¹⁴) і лише в 1945 р. були силою вирвані з цього правічного ареалу.

Провина за це лежить, крім Сталіна та комуністів, на українських націоналістах, політиках, вчених etc. «Український» вживається в ЭПР як, по суті, пейоративне слово. Все, до чого його можна застосувати, зображене автором як вороже й підступне багно, що всмоктувало нещасних русинів, породжуючи з них мертвонароджених українців. Подібно до українофобського дискурсу певних інтернет-видань та пострадянських видань Росії, півдня і сходу України, І. Поп позиціонує не деякі гадані, приписувані елементи, а саму «українськість» (Ukrainianhood) як націоналістичний феномен, як хворобу чи злякисний винахід. Він наділяє це явище іманентними негативними рисами: «Украинский национализм никогда рационализмом не отличался» (ЭПР, с. 43), «украинская государственная власть традиционно беспомощна» (ЭПР, с. 54). Найбільша частка авторської фобії припадає на галичан як таких, що по-єзуїтському вправно перетворювали нещасних русинів на «українців». Для Івана Попа претензії середньовічних галицьких князів (які не мислили категоріями націоналізму) на карпатські перевали і прилеглі землі – це споконвічна константа «галицкой политики, актуальной для Львова и в настоящее время» (ЭПР, с. 24).

Мірилом наукової вартості для автора ЭПР часто є не зміст праць, а їх зовнішні, формальні ознаки чи національні авторські преференції: «уже само название говорит о его проукраинском характере» (ЭПР, с. 8). І наукові праці, що трактують автохтонне східнослов'янське населення Закарпаття як українське, і спогади, наприклад, діячів Карпатської України

¹³ Поп І. Відповідь засліпленому ненавистю до русинів // І ми в Європі! Книга перша: Відповідь опонентам. Ужгород: 2002. С. 10.

¹⁴ Див.: Миллер А. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России // Новое литературное обозрение. 2001. № 6 (52). С. 75–96.

1938–1939 рр., які свідчать про успіхи української орієнтації в Закарпатті, Поп превентивно маркує як тенденційні, упереджені, недостовірні, псевдонаукові¹⁵:

Его попытки были дилетантскими (с. 115), литературный процесс на Подкарпатской Руси исследовал тенденциозно, как часть общеукраинского, но в то же время как что-то второстепенное, провинциальное (с. 253), несоблюдение принципа историзма, поверхностность выводов и вторичность материалов (с. 255), все творчество публициста и краеведа имеет любительский характер с вольным обращением с фактами и игнорированием принципа историзма (с. 290), его книги... представляют собой всего лишь крикливо-публицистическую компиляцию... к профессиональной науке истории не имеют никакого отношения (с. 353), как историк и этнограф специализируется на систематической фальсификации прошлого русинов и их этно-политического развития (с. 360), ввиду своей украинофильской тенденциозности и непрофессионализма, не имеющих никакой научной ценности (с. 388), имеют низкий публицистический уровень (с. 407), лишены фактологической основы (с. 409) etc.

Позитивно Поп оцінює лише спогади галицького українця Володимира Бірчака про Карпатську Україну (де подано в цілому заслужену критику державної діяльності Августина Волошина) та монографію закарпатського гуцула Івана Жегуца¹⁶. Остання не зачіпає періоди 1938–1939 рр. та 1944–1946 рр., висвітлення яких «української націоналістическої історіографією» Поп атакує найчастіше як нібито найбільш нею сфальшовані.

Зміст ЕПР витримано в дискурсі, що трактує виникнення, розвиток та успіхи українства в Закарпатті в ХІХ–ХХ ст. як «галицьку» інтригу, як штучне, принесене ззовні, неорганічне явище в історії Закарпаття. Протеговану нацистською Німеччиною Карпатську Україну 1938–1939 рр. (провідну роль у ній прагнули відігравати галичани-члени ОУН) та Закарпатську Україну 1944–1946 рр. (перехідне утворення, організоване спецслужбами Радянського Союзу¹⁷), у яких абсолютна більшість місцевого населення (а почасти й нацменшини) була ідентифікована як «українці», Поп наводить як неспростовні аргументи-прикладі на користь своєї лінії. Для нього сам

¹⁵ Іншим історіографіям Закарпаття, а саме чеській, російській, угорській (певно, найбагатша історіографія Закарпаття до цього часу), І. Поп приділяє набагато менше уваги порівняно з українською і, критикуючи деякі їх положення, висловлюється у значно спокійнішому тоні, не навішуючи поспіхом ярлики фальсифікаторства чи націоналістичності. І це зрозуміло, адже для русинського проекту вони більше не «конкуренти». Втім, автор ЕПР не приховує свого розчарування, коли деякі представники цих історіографій «захоплювались», ототожнюючи угро-русинів із малоросами чи українцями. Як-от російський лінгвіст Ізмаїл Срезневський (див.: ЕПР, с. 351).

¹⁶ Бірчак В. Карпатська Україна: Спомини й переживання. Прага: Нація в поході, 1940. 91 с. *Žegus I.* Die Nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1848–1914. Wiesbaden, 1965. 145 s.

¹⁷ Див.: Марьина В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг. М., 2003. 304 с.

факт підтримки української національної ідентичності зовнішньою силою (внутрішньою мотивацією, якою І. Поп, як правило, нехтує) є достатнім, щоб таврувати цю ідентичність як нав'язану покірному місцевому населенню. Звісно, до русинського проєкту, протегованого, Австро-Угорщиною, певний час за міжвоєнного періоду – Чехословаччиною, гортіївською Угорщиною в 1938–1944 рр., радянською владою в 1989–1991 рр. та іншими «спонсорами» після 1991 р., Поп цю методу не прикладає. Авторське «пояснення» українства в Закарпатті в аргументах, методи й оцінках ніби скопійоване (інколи мало не дослівно) з російської імперської та еміграційної публіцистики першої половини ХХ ст., що «пояснювала» український національний рух у Наддніпрянській (підросійській) Україні. В обох випадках центром розповсюдження «хвороби» бачиться Галичина з її моторошним націоналізмом. І там, і там «штучне» українство спонсорує якась зовнішня ворожа сила (кайзер із Габсбургами або комуністи з нацистами). І там, і там їхня (українська) брехлива і вправна пропаганда чомусь завжди падає на сприятливий ґрунт¹⁸.

Ведучи мову про Карпатську та Закарпатську Україну, автор використовує ще один ефективний засіб впливу на свідомість читача. Він постійно наголошує на походженні обох утворень від тоталітарних держав, викладаючи їх історію в такий спосіб, що створюється враження спорідненості української ідентичності з правим або лівим тоталітаризмом. За іронією долі, у своєму «викритті» Карпатської України як фашистського утворення «українських націоналістів» Іван Поп є абсолютним послідовником радянської історіографії (плідним представником якої і був свого часу) як у методі, так і в аргументації, випустивши хіба що означення «буржуазні»¹⁹.

Симпатії й антипатії дослідника яскраво відобразились і на інших сюжетах. Оскільки автор вважає себе «жертвою» радянського режиму (його біографія в ЕПР свідчить про щось протилежне – І. Поп зробив за того режиму блискучу академічну кар'єру) та покладає на комуністів, поруч із галичанами, головну відповідальність за «українізацію» русинів, то слово «комуністичний» також вживається в ЕПР як пейоративне.

Проте якщо проаналізувати біографії осіб, які за радянського часу належали до номенклатури, боролися з «буржуазним націоналізмом», оспівували комуністичний режим, то важко не помітити виразної тенденції. Тим із них, що у 1989–1991 рр. чи згодом брали участь у русинському проєкті в ЕПР, видано, так би мовити, індульгенцію, а їхні біографії написано у сухому, безоціночному (value free) тоні. Однак у цілком протилежному стилі представлено біографії тих «комуністів», які у той самий час

¹⁸ «В подкарпаторусинской среде их [емігрантів-українців. – Е.Г.] лозунги упали на благодатную почву, подготовленную десятилетиями жесткой политики мадьяризации» (ЕПР, с. 42). Аналогічно після 1917 р. деякі російські інтелектуали звинуватили в успіху українства на підросійській Україні царів з їх непродуманою політикою.

¹⁹ Пор. з ЕПР: Білак С.М. Народ за ними не пішов, Ужгород, 1981. 214 с.

виступили проти русинства, займаючи українську позицію. Поп трактує їх як комуністичних перевертнів, а їхню позицію як банальний сервілізм перед будь-якою владою, зокрема тією що постала після 1991 р. Наприклад, пишучи про покійного Івана Чендея (співавтор сценарію до фільму «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова), Поп завершує його біографію, по суті, наклепом: «После распада СССР Ч. становится внезапно правоверным украинским националистом, только бы оставаться в первых рядах “заслуженных и премированных” [далі йде перелік нагород, отриманих після 1991 р.]. Для доказательства своей украинско-националистической правоверности активно ангажируется в антирусинских кампаниях» (ЭПР, с. 401). Один із наріжних каменів наративу ЭПР – твердження (принаймні щодо Закарпаття) про те, що українська орієнтація, ідентичність, сама українськість (Ukrainianhood) перебувають поза межами «нормальності», високої моралі чи здорового глузду. Неминучі супутники українськості – або вандалізуючий комунізм, або варварський фашизм (галичани-січовики), або корупціонерство (пострадянська Україна, с. 19, 54). А українська історична наука, лінгвістика чи літературознавство – це кубло безпринципних конформістів-націоналістів, загалом окреслених як «украинская националистическая историография».

* * *

Чимало національних історій мають «клопіт» із включенням чи виключенням зі свого контексту тих діячів, які або дотримувалися множинних лояльностей (multiple loyalties), або змінювали (інколи неодноразово) свою ідентичність / орієнтацію. У випадку української національної історії яскравими прикладами є Микола Гоголь, Микола Костомаров, Володимир Вернадський та інші, які не зовсім вкладаються у чітку й однолінійну схему «національно-визвольної боротьби українського народу» попри їхній, зрештою, немалий вклад у ту «боротьбу». Національна парадигма у випадках таких ідеологічно «заплямованих» діячів має невеликий вибір стратегій, коливаючись між напіввключенням чи напіввиключенням. Лише інколи вона досягає крайнощів, наприклад, повного виключення через «зрадництво» (так усувався з національного пантеону Михайло Драгоманов у міжвоєнній галицькій публіцистиці). Як правило, обирається шлях замовчування «незручних» періодів життя якогось діяча чи його орієнтацій. Русинський проєкт також не уникнув подібної ситуації. Підтвердженням цього є стаття «Жаткович Юрий Калман» (с. 173).

Насамперед варто навести кілька формальних зауваг. Видається безпідставним називати «літературознавцем» Жатковича²⁰, який залишив по

---

²⁰ Певно, найточніше охарактеризував себе сам Жаткович – «дилетантний историк». Мазурок О.С. Юрій Жаткович як историк та етнограф. Ужгород, 2001. С. 273.

собі лише одну коротку газетну публікацію (до того ж цілком компілятивну) з історії української літератури. Стаття в ЕПР містить чимало помилок у наведенні назв і дат виходу праць Жатковича. Наприклад, написані ним біографічні нариси про Федора Корятовича, Івана Йосифа Декамеліса, Михайла Мануїла Ольшавського, Івана Брадача, Григорія Тарковича та стаття «Воєводство Крайнянское» вийшли не в 1890, 1893, 1894, 1898, 1902, 1903 рр., а відповідно в 1891, 1892, 1893, 1897, 1901, 1902 рр. Усі ці біографії, крім Корятовичевої, були опубліковані у щорічнику Товариства св. Василя Великого «Месяцослов» (а не «Месяцеслов», як пише Поп), що завжди виходив на наступний рік, і саме його Поп сплутав із роком публікації.

Серед праць Жатковича, вміщених у місцевих закарпатських виданнях «Листок» і «Месяцослов», Поп згадує «Очерки из жизни угорских русинов» (1895). Насправді, ці «Нариси» ніколи в них не публікувались, а вийшли угорською (власне на ній вони і були написані) у часописі «Budapesti Szemle» (1895. №4, 5). Цю ж саму працю Поп згадує нижче під іншою назвою, пишучи що у 1890-х Жаткович написав на угорській «Этнографический очерк угорских», створюючи у читача враження про існування двох різних праць. Хоча в дійсності це одна й та сама праця, опублікована в «Budapesti Szemle» під назвою «Vázlatok a magyarországi oroszok életéből» (Нариси з життя угро-руських). Далі, за Попом, Жаткович переклав рукопис на «русинський язык. В. Гнатюк *произвольно* [виділення моє. – Е.Г.] перевел на украинский язык часть этого труда и опубликовал в «Етнографічному збірнику» НТШ во Львові, чем вызвал недовольство автора, симпатизировавшего с украинофилами из Львова, *но не разделявшего* [виділення моє. – Е.Г.] их национальной программы самостоятельности украинской нации» (ЭПР, с. 173). Автор статті уникає питання національної орієнтації Жатковича (хоча, як правило, решта статей в ЕПР саме з цього починаються), проте цитований уривок підводить нас до думки, що українофілом той не був. Із цієї цитати також важко збагнути, в який спосіб написаний по-угорському, а потім перекладений на «русинський» рукопис, потрапив до Володимира Гнатюка (галичани вкрали?). Насправді Гнатюк, дізнавшись про цю працю, замовив її автору переклад з угорської, і Жаткович переклав свою студію на звичне для того часу й регіону «язичіє», про що зауважив ще Атанасій Пекар²¹. Гнатюк скоротив текст майже втричі, про що Жаткович був заздалегідь попереджений і висловив свою згоду. Слово «произвольно» Поп, як на мене, вжив не випадково й не через поверхове знайомство з біографією чи спадщиною Жатковича. Воно йде цілком у руслі його антиукраїнського

²¹ Пекар А. Стосунки Володимира Гнатюка з закарпатським істориком о. Юрієм К. Жатковичем // Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету. Матеріали міжнар. наук. конф-ї (Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). Київ, 1992. С. 61.

дискурсу, що українські / українофільські дослідники постійно викривляли, фальсифікували, спотворювали, поверхово описували русинську історію і т.п., коротше чинили *беспредел* і *проізвол*. Тож дійсно, що за таким дискурсом міг зробити з «русинським» текстом український вчений (тим паче галичанин!) – лише гвалт і свавільство.

Жаткович був обурений не скороченнями, а мовою перекладу, про що й повідомив Гнатюка (лист від 16 лютого 1897 р.)²². На відбитці своєї праці він по-угорському написав: «Праця була написана нашою угро-руською мовою і на моє велике здивування і обурення з'явилась на галицько-руській мові, до того ж фонетикою»²³. Жаткович вважав мову галицьких українців за спольщену й водночас був противником фонетичного правопису, відстоюючи етимологічний принцип²⁴. Жаткович не був самотнім на Закарпатті у своєму неприйнятті тієї літературної мови, яку розвивали діячі українського руху на Галичині. Ця позиція достатньо висвітлена у літературі і в русинофільській інтерпретації трактується як неприйняття українства взагалі (див.: ЕПР)²⁵. Проте таке розуміння засвідчує швидше незнання контексту або історії української мови, оскільки мова не є сталою, вона розвивається і змінюється. В українському випадку кодифікація мови відбулася вперше лише в 1920-х. Стандарт літературної української мови, який розвивався в Галичині, заперечувався не тільки угро-русинами. За кілька років до Жатковича наддніпрянський українець Борис Грінченко виступив із голосною заявою про те, що галицько-українські письменники дедалі

²² Мазурок О.С. Юрій Жаткович... С. 57.

²³ Пекар А. Стосунки ... С. 68.

²⁴ Мазурок О.С. Юрій Жаткович ... с. 31, 78.

²⁵ Схожа доля спіткала й цитату Августина Волошина, у якій він застерігав від «тої страшної загрози вікраїнізма [українізму] и радикализма, котра в Галичинѣ в послѣдних часах так сильно розлютилася, котра завела постійну боротьбу, русина отчуждає от церкви, от языка» (1908). Цит. за: *Марочий П.Р.* Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Авториз. пер. з англ. Ужгород, 1994. С. 43. В русинофільській інтерпретації ці слова майбутнього лідера закарпатських українофілів трактуються або як свідчення розходження з галичанами, або як доказ того, що навіть Волошин став українофілом лише в 1920-х. Такий погляд ігнорує контекст і деякі важливі нюанси. А. Волошин був не тільки українофілом. У першу чергу він був греко-католицьким священиком, національним, але клерикальним діячем. Часто випускається, що «українська акція» в Закарпатті в 1890–1910-х була, по суті, справою галицьких радикалів або їх симпатиків (В. Гнатюка, В. Охримовича, І. Франка та ін.). Натомість на Закарпатті у той час єдиною «інтелектуальною» верствою і єдиними їх потенційними партнерами могли бути лише греко-католицькі священики. Ця соціальна «несумісність» й призводила до подібних колізій. Література, поширювана з Галичини, пропагувала не тільки й не стільки ідею українства, як антиклерикальні, соціалістичні ідеї. Можливо, галичани переслідували далекоглядну мету – підірвати осердя закарпатського «мадяронства», тобто ретроградне (на їх думку) національно і соціально греко-католицьке духовенство. Зрештою, поширювати у Закарпатті «прогресивну» (тобто, соціалістичну) літературу, хоч би й російськомовну, закликав ще М. Драгоманов. Не дивно, що клерикал А. Волошин так гостро реагував на цю тенденцію.

більше вживають незрозумілу для решти українців мову²⁶. В українській історії позиція трактування мови галицьких українців як малозрозумілої чи радикально відмінної від мови решти українців (головним чином, наддніпрянців) має давню традицію і ніколи не обмежувалося Закарпаттям. Зрештою, такі погляди існують і зараз.

Жаткович уважав, що мова галицько-українських письменників далеко відійшла від корінної і чистої «малоросійської» мови Шевченка, Марка Вовчка й Федьковича, «чеи твори наш народ совсім... добре розуміє», водночас мову галицьких письменників «наш народ и по полу [наполовину] не може зрозуміти»²⁷. І хоча в питаннях мови й правопису Жаткович справді розходився «с украинофилами из Львова»,²⁸ то, всупереч твердженням Попа, цілком поділяв їх національну програму «самостоятельности украинской нации». Як у своїх листах до Гнатюка, так і в працях він висловлювався недвозначно:

Мы туй под словом «русине» тих обывателей розумієме Угорщины, котри принадлежат ко мало-русскому народу, живущему во Галиции, Буковини и Южной Росии²⁹.

Вы гоцете знати, якого я становища со взором мало-руського вопроса? Я по убіжденію держу себе сыном мало-руського народа, того народа, который совсім так отдільный е от велико-руського, як, наприклад, от польського или болгарского (лист до В. Гнатюка від 16 грудня 1896 р.)³⁰.

Я, як Вам ото уже давно видно, – русин, т. е. твердо стою при самостоятельности мало-руського народа и языка (лист до В. Гнатюка від 16 вересня 1899 р.)³¹.

Жаткович висловлював цю думку не лише прихильним до неї галицьким українцям. Зокрема у мовній дискусії 1897–1900 рр. на сторінках угорськокомовної греко-католицької газети «Kelet» він від початку висловився чітко: «наш русинський народ... належить до сім'ї малоросійської мови»³². В історії різних національних орієнтацій у Закарпатті Юрій-Калман

²⁶ Див. Shevelov G. Die Ukrainische Schriftsprache 1798–1965: Ihre Entwicklung unter dem Einfluss der Dialekte. Wiesbaden, 1966. S. 61–68.; Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. 2-е вид. К., 2001. С. 240, 308–309.

²⁷ Мазурок О.С. Юрій Жаткович ... С. 78.

²⁸ Жаткович вважав, що якщо й відмовлятися від етимологічного правопису, то не на користь фонетики. У такому випадку взагалі «найрозумніше перейти на латинську азбуку». До речі, у закарпатському випадку цей принцип і було зреалізовано Будапештом 1915 року; див.: Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Авториз. пер. з англ. Ужгород, 1994. С. 48.

²⁹ Мазурок О.С. Юрій Жаткович ... С. 163.

³⁰ Там само. С. 53.

³¹ Там само. С. 78.

³² Mayer M. The Rusyns of Hungary: Political and Social Developments, 1860–1910. New York, East European Monographs, 1997. P. 99. Це переклад монографії, яка в оригіналі називається дещо по-іншому: Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910. Budapest, 1977.

Жаткович важливий не своїми поглядами на угро-русинів як частину малоросійського народу (подібна теза у поєднанні із трактуванням малоросів як частки більшого російського народу висловлювалася задовго до нього³³), а тим, що він перший відомий нам закарпатський діяч, який мислив у категоріях ексклюзивних, виключних ідентичностей, тобто ідентифікував угро-русинів як приналежних до малоросіян, котрі, у свою чергу, становлять цілком окремий слов'янський народ, який не є підгалуззю якоїсь іншої, більшої спільноти. Варто відзначити, що дослідження про Жатковича й публікації його праць і листів (цитати з яких наведені вище), здійснені ужгородським істориком Олегом Мазурком³⁴, подані І. Попом у списку використаної літератури до статті про Жатковича. Залишається лише здогадуватися чи Іван Поп з ними ознайомився поверхово, чи вдався до фальсифікації і вирішив, що він краще за Жатковича знає його ідентичність³⁵.

Таке поводження з джерелами – не поодинокий випадок в ЕПР. Схожі «незауваження» невідомої для русинського проекту інформації Іван Поп демонструє й у статті про молодшого сучасника Жатковича Гіядора Стрипського. Подана характеристика – «общественный деятель русинофильского направления» (ЕПР, с. 354) – вірна лише частково і відповідає біографії діяча лише періоду після Першої світової війни. Стрипський не просто «был лично знаком и переписывался с В. Гнатюком», а був його близьким приятелем³⁶. Їх у 1896 р. познайомив Юрій Жаткович під час другого перебування Гнатюка у Закарпатті. Ця зустріч уплинула на життя кожного з них, а для Стрипського, можна сказати, стала доленосною. На той час він був уже цілком «мадяром за культурою», зі своїм батьком, греко-католицьким священиком, розмовляв лише угорською. Проте спілкування, а згодом і дружба з Гнатюком та рік навчання на філософському факультеті Львівського університету кардинально змінили погляди Стрипського. В одному із закарпатських сіл він створює читальню на зразок галицьких

³³ Магочій П.Р. Формування ... С. 26, 28.

³⁴ Згодом вони спільно уклали книжку Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик та етнограф. Ужгород, 2001. 292 с.

³⁵ Описуючи практику деяких українських дослідників, які автономно вирішували питання національної ідентичності того чи іншого закарпатського діяча («українізуючи», наприклад, Олександра Духновича), Пол Р. Магочій зауважує, що ця діяльність йому нагадує «одного німецького історика», Генріха Трайчке (ідеї якого, нагадаю, вплинули на світогляд Адольфа Гітлера), зокрема у ставленні до ельзасців, «подібну до підкарпатців етнічну групу зі своєю мовою та культурою». Про них Трайчке писав: «Ми, німці, знаючи Німеччину і Францію, краще знаємо, що буде добром для ельзасців [виділення моє. – Е.Г.], ніж сам той нещасливий народ, що за ненормальних умов французького життя не знає правди про сучасну Німеччину. Ми прагнемо навіть усупереч їхній волі повернути їх до самих себе». Магочій П.Р. Формування ... С. 80.

³⁶ Див. листи Стрипського до В. Гнатюка у збірнику: Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989). Львів, 1998.

«Просвіт» і за допомогою «Просвіти» поширює у Закарпатті галицько-українські видання. Його перша стаття з'явилася в 1897 р. у львівському часописі «Житє і слово», редактором якого був Іван Франко. Свої закарпатські публікації він поступово наближав до фонетичного правопису, за взірцем галицького. Згодом Гнатюк згадував: «Що до літературної мови, він [Стрипський] був довший час майже самотній між угорськими українцями, який тримався чистої української орієнтації»³⁷. За роки Першої світової війни Стрипський видавав у Будапешті для угорської публіки журнал «Ukránia», який пропагував українську справу³⁸.

Невисвітлені залишаються обставини, мотиви і час навернення Стрипського у русинофільство. Олекса Мишанич пише, що «після 1919 р. Стрипський відійшов від українства і, пройшовши через «русифільство», зробився одним із проповідників «карпаторусинства»³⁹. Атанасій Пекар ще більш лаконічний: «На жаль, Стрипський по війні пішов на услуги мадярам»⁴⁰. Микола Мушинка взагалі оминає це питання, лише побіжно кидаючи: «Дехто вважає його ренегатом, який заради матеріяльних вигод пішов на службу до ворожого табору»⁴¹. Не прояснює це питання і Поп: Стрипський, повернувшись після війни до Будапешта, «порываєт свои отношения с галицкими украинофилами, неприятно пораженный их чрезмерной активностью в Подкарпатской Руси» (ЭПР, с. 355).

Виникає питання: чому діяльність галицьких українофілів не дратувала Стрипського, наприклад, ще під час навчання у Львові чи коли він був обраний у 1914 р. дійсним членом НТШ. Або в 1919 р., коли війська ЗУНР зробили три спроби закріпитися в Закарпаття (до речі, був би дуже продуктивний сюжет в ЕПР для підсилення тези про «галицький імперіалізм»), а Стрипський як угорський урядовець зустрічався з галичанами у Будапешті й благав про надіслання галицько-українських видань для задоволення потреб шкільної системи у Закарпатті⁴². Попові слова «порываєт... отношения» створюють у читача, принаймні обізнаного з історією України, враження рішучого вольового акту. (Свого часу такий ефект спричинила поява «Моей исповеди» Володимира Антоновича та «Szlachta na

³⁷ Мушинка М. Вчений із Шелестова // Календар «Просвіти» на 1995 рік. Ужгород, 1995. С. 74–75.

³⁸ Див.: Дорошенко Д. Угорська Україна. Ужгород, 1992. С. 48–49.

³⁹ Мишанич О. Роль В. Гнатюка в літературному процесі Закарпаття кінця XIX – першої чверті XX ст. // Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету. Матеріали міжнар. наук. конф-ї (Пряшів-Свидник, 12–15 червня 1991 р.). Київ, 1992. С. 31.

⁴⁰ Пекар А. Стосунки ... С. 67.

⁴¹ Мушинка М. Вчений ... С. 73.

⁴² Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (Місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) // Записки НТШ. Т. 233. Львів, 1997. С. 478.

Україні» Вячеслава Липинського.) Тобто виразної і рішучої маніфестації розриву зі своїм минулим національним і / або соціальним середовищем, ідентичністю і, відповідно, самоприсвятою новим.

Проте це не випадок Стрипського. «Галицкие украинофиль» навіть не здогадувалися, що він пориває з ними «свои отношения». Навіть Гнатюк про такі зміни дізнався випадково в 1924 р., натрапивши на брошуру свого приятеля, яка, як він писав Івану Панькевичу, «заперечує всі його попередні писання... Чи не тому він і не прислав мені своєї брошури, що соромився мене»⁴³. На щось подібне до маніфестації Стрипський наважився лише в 1941 р. у тексті «Заблудшим синам Підкарпаття»⁴⁴, коли вже ніхто не міг йому відкрито дорікнути, оскільки від 1939 р. Закарпаття перебувало під угорською окупацією і на всій території проводилася виразно антиукраїнська, русинофільська політика⁴⁵.

Натомість для дослідника націоналізму саме такі моменти зламів і саме такі діячі, які змінювали свою ідентичність (інколи неодноразово) становлять чи не найбільший науковий інтерес.

«Відлучення» від українофільства Жатковича чи Стрипського, котре у них бере початок в 1890-х, зрозуміле в контексті змісту русинського проекту. Адже його головною тезою є пересунення початків українофільства з 1890-х на 1920-ті⁴⁶, й пов'язується воно виключно з масовим (масовим за русинською інтерпретацією – насправді скільки осіло на Закарпатті, а скільки в Празі, Подебардах чи інших місцях не вказується) впливом українських емігрантів, галичан і наддніпрянців, у Закарпаття.

* * *

Якщо ж поглянути на українську орієнтацію в Закарпатті у компаративному аспекті, а не крізь призму демонізації з русинського табору, то слід відзначити принаймні дві речі. По-перше, історія української орієнтації не настільки досліджена, як вважається. По-друге, те, що нам відомо, дозволяє дійти деяких несподіваних висновків. Компаративний підхід дає підстави стверджувати, що до 1945 р. з-поміж трьох орієнтацій у Закарпатті українська мала найменше шансів на перемогу. Міжнародна ситуація

⁴³ Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1967. Т. 3. С. 190.

⁴⁴ Стрипський Я. Заблудльымъ сынам Подкарпатя // Литературна недѣля. 1941. № 14. С. 117–121.

⁴⁵ Випадок Г. Стрипського та інших менш відомих закарпатських українофілів дозволив дослідникам висловити парадоксальну й провокативну тезу: найбільше шансів залишитися «твердими» українофілами мали ті закарпатські діячі, які ніколи не відвідували Галичини, підтримували обмежені контакти з галицько-українським середовищем (як Ю. Жаткович або А. Волошин) чи більше орієнтувалися на наддніпрянське українство.

⁴⁶ «В конце 19 в. ... пришло поколение русинофилов ... Ю. Жаткович, А. Волошин, Г. Стрипский» (ЭПР, с. 66); «Украинофильство распространялось только после 1920 года» (ЭПР, с. 42).

завжди складалася для неї найневигіднішим чином – створення ще однієї української ірреденти не бажали ані Чехословаччина, ні Угорщина, ні Румунія, ні Польща. Тобто жодна із сусідніх держав. Найбільше міжнародний аспект «працював» на русинський проєкт (особливо від початку 1930-х) як найприйнятніший для усіх і в будь-якому випадку варіант, оскільки не загрожував створенням ще однієї потенційно проблематичної меншини – «української» чи «російської».

Відносно русофільства, то інтелектуальний потенціал, який працював на нього перевершував українофільство і русинофільство разом узяті. В матеріальному і соціальному вимірах українофільський рух програвав русофільському ще більше. На останній працював увесь блиск імперської Росії (хоча її вже не існувало) та російської культури. Російська еміграція була фінансово потужніша і, головне, *впливовіша* у політичних колах Європи чи США, у той час як українська тішилась увагою (не завжди доброзичливою, до речі) кількох журналістів і бюрократів із Ліги Націй. Карпатоукраїнський рух за чехословацького періоду не мав і однієї тисячної тієї фінансової підтримки, яку до 1914 р. отримував від Наддніпрянської України український рух у Галичині. Було б великим перебільшенням твердити, що в міжвоєнний період Галичина відігравала роль П'ємонту для Закарпаття. Її становище було важким, і самі галичани шукали притулку в Закарпатті. Роль П'ємонту як для Галичини, так і для Закарпаття відіграла Радянська Україна (формально українська держава), принаймні до згорнення українізації на початку 1930-х рр.

Змальовуючи тріумфальну ходу галицьких націоналістів у Закарпатті, Іван Поп видає бажане за дійсне. Галицький вплив на розвиток української орієнтації в цьому регіоні був слабким, тому не варто його перебільшувати як декому хочеться. Успіх тут українства на кінець 1930-х був, головним чином, наслідком діяльності *місцевих інтелектуалів та ліберальних умов* чехословацької республіки, а не мітінгів дойчмарок чи галичан-емігрантів. Іван Поп не помічає недовіри до закарпатських інтелектуалів з боку галичан⁴⁷ і зневіри відносно перспектив українськості Закарпаття серед позакарпатських українців загалом. Михайло Грушевський у 1914 р. у розмові з Володимиром Вернадським зізнався, що вважає Угорську Русь втраченою (останній ще сподівався на протилежне)⁴⁸. У 1919 р. галицький політик Теофіл Окуневський після повернення з місії до Будапешта радив політичному керівництву ЗУНР не приєднувати Закарпаття, бо «нарід угорський до тої злуки ще зовсім не підготований» і потрібно «ще два або три

⁴⁷ За усним свідченням Ярослава Пеленського, у Галичині в 1930-х рр. про закарпатців часто говорили: це «наші [внутрішньоукраїнські] жиди». Характерно, що оповідач, коментуючи цю фразу, висловив своє негативне ставлення до неї не через шкідливість стереотипу, а через його антисемітські конотації.

⁴⁸ Вернадський В.И. Дневники. Март 1921 – август 1925. М., 1998. С. 114.

покоління [національної – Е.Г.] праці», а відтак думати, «чи нарід угорсько-руський брати до себе»⁴⁹. Що не сказано у звіті Окуневського прямо, але читається прозоро поміж рядків у його перерахуванні економічних і мілітарних вигод які б ЗУНР отримала від союзу з Будапештом – заради такого союзу пожертвувати галицькими претензіями на Угорську Русь слід і варто.

Складність утвердження українства у Закарпатті, велика ціна інтелектуальних і матеріальних зусиль поряд із «мізерністю» призу (клаптиком бідної пригірської території) та боротьбою за українство ще й у Галичині та Наддніпрянській Україні призводили до того, що найчастіше «брати зі Сходу» перекладали цю працю на наступні покоління, як-от Михайло Драгоманов, котрий незадовго до смерті заповів свою ганнібалову клятву допомогти «пораненому братові» (Угорській Русі) географічно найближчим галичанам⁵⁰. Володимир Гнатюк, попрацювавши кілька років на «українське» Закарпаття, згодом переключився на інші теми і як науковець, і як громадський діяч. Паралельно слід відзначити, що молоді галицькі ідеалісти, які чекали вдячності й визнання за своє «просвітництво», часто зустрічали «холодний душ» в Угорській Русі навіть із боку українофілів. Український націоналізм у Галичині виростав із прогресуючої боротьби з націоналізмом польським. Натомість для закарпатських українофілів наприкінці ХІХ ст. – у першій половині ХХ ст. за взірці правили угорський та чеський націоналізми. Це були течії з менш расистськими й більш інклюзивними дискурсами, ніж ідеологія польської ендеції, яка, зрештою, лягла в основу польського націоналізму і бумерангом відбилась у теорії і практиці галицько-українського націоналізму.

Спроби галичан переконати закарпатських українофілів копіювати вироблені у Галичині й сперті на етноцентризм методи і тактику національної боротьби зустрічали з боку останніх, у кращому випадку, погано приховуване прохолодне ставлення. Зазвичай стриманий Юрій-Калман Жаткович одного разу, очевидно, на чергову таку «пораду» В. Гнатюка, таки не втримався: «Угорски русини... не бажають вступати в

⁴⁹ Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (Місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) // Записки НТШ. Т. 233. Львів, 1997. С. 478–479.

⁵⁰ «Єсть іще одна частина нашої спільної батьківщини, котрої я не можу забути віколи [sic], немов пораненого брата. Се Угорська Русь. ... Позаяк я був першим українцем, одвідавши Угорську Русь, і позаяк я побачив, що вона одрізана духовно навіть од Галичини, більше, ніж Австралія од Європи, – то я собі дав Аннібалову присягу працювати для того, щоб прив'язати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить єї єдиний поратунок. ... Я не можу виповнити моєї присяги, – але тепер, получивши привітання од так численної громади земляків, – осмілююсь скласти ту присягу на їх голови». Див.: Відповідь Михайла Петровича Драгоманова [на привітання з Галичини] // Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбілей, смерть, автобіографія і спис творів / Зладив і видав М. Павлик. Львів, 1896. С. 109–110.

ніяку сполку со галицькими русинами *и не потребують из части сих ни помочи, ни поддержки* [виділення моє. – Е.Г.]. Угорски русини... знають, ож их положеніє во всяком напрями отмінное есть от положения русинов во Галичині и ож так и не одинакий [однаковий] способ нужнѣй для возрожденія их духовного и матеріального»⁵¹. Якщо вироблена в Галичині «висока» українська культура успішно конкурувала з польською (за твердженням галицьких істориків), то в Закарпатті вона не знаходила такого відгуку. На думку закарпатського українофіла, така зірка літературної Галичини, як Іван Франко, у рамках угорськомовної культури «лиш межі другорядними писателями могол бы мати місто»⁵². Через два десятиліття інший закарпатський українофіл, Василь Гренджа-Донський, даючи інтерв'ю львівській газеті «Новий час», зізнався: «Ми думали, що галичани, які після війни поселилися в ЧСР, національно свідоміші [за нас. – Е.Г.] (честь виїмка), але ми дуже помилилися» (1935)⁵³.

Перед у карпатоукраїнському русі міжвоєнного періоду вели не галичани-емігранти, як-от В. Бірчак чи В. Пачовський (вони радше популяризували проблему Закарпаття у Галичині), а місцеві українофіли на зразок А. Волошина чи В. Гренджі-Донського, які прийшли до українства не під галицьким впливом, а внаслідок реакції на угорський націоналізм та асиміляційний тиск. Карпатська Україна постала, головним чином, з розвитку місцевого українства та міжнародної кон'юнктури, ненадовго породивши навіть свій локальний п'ємонтизм⁵⁴. Наплив галичан у Карпатську Україну був зумовлений не стільки прагненням будувати тут «Україну» (вони б радше будували її в Стрию чи Самборі), скільки бажанням сховатися від польських переслідувань. Раніше вони так само тікали в Радянську Україну, поки не зрозуміли, що їх там чекають лише концтабори. Найбільший вклад у розвиток Карпатської України галичани зробили «кров'ю». Під час боїв у середині березня 1939 р. угорські війська зустріли опір із боку Карпатської Січі, в більшості зібраної з галицької молоді. В ході боїв угорці, як правило, не брали полонених, розстрілюючи січовиків на місці. Стійка смерть останніх не могли не справити потужного враження на місцеве населення (і на угорських вояків також).

У 1929 р. представники російської еміграції і русофіли утворили в Празі товариство «Єдинство», яке мало боротися з «разъединительными течениями... русского племени»⁵⁵, насамперед, з українофільством, зо-

⁵¹ Лист до В. Гнатюка від 21 квітня 1898 р. *Мазурок О.С.* Юрій Жаткович... С. 70.

⁵² Лист Ю.-К. Жатковича до В. Гнатюка від 2 грудня 1898 р. *Мазурок О.С.* Юрій Жаткович... С. 76.

⁵³ Гренджа-Донський В. Я теж українець. Публіцистика. Ужгород, 2003. С. 218.

⁵⁴ Один із міністрів Карпатської України заявляв: «Звичайно говорять, що сонце сходить зо сходу, цим разом воно зійде від нас!». Цит. за: *Магочій П.Р.* Формування ... С. 146.

⁵⁵ «Воззвание» (1929). Архів автора.

крема і на Закарпатті. Товариство залучило до своїх лав цвіт російської еміграції – Н. Астрова, А. Кізеветтера, І. Лаппо, В. Неміровича-Данченка, князів П. Долгорукова та А. Волконського (останній був професійним «україноборцем»⁵⁶) та ін. Чи створювалося щось подібне в той час у Львові? Чи І. Крип'якевич, С. Томашівський (який до 1914 р., до речі, цікавився Закарпаттям) або інші провідні галицькі науковці та громадські діячі «кидали свої сили» на закарпатський національний «фронт»? Ні, і це зрозуміло. Галичани (в тому числі й емігранти в Чехословаччині) насамперед турбувалися про справи своєї *patria* – Галичини, становище якої в міжвоєнній Польщі було набагато гіршим за долю Закарпаття, що по війні опинилося в складі ліберальної Чехословаччини. Випадки галицьких «хрестоносців», які поспішали «будити» національно «несвідому» Угорську Русь, були поодинокі. Промовиста доля одного з них, Івана Панькевича, пояснює чому. Галичанин, товариш Тараса Франка, Іван Панькевич, безперечно, був одним із найкращих українських лінгвістів першої половини ХХ ст. Унаслідок знайомства з працями В. Гнатюка він вирішив свою наукову кар'єру після закінчення Львівського університету присвятити діалектам Закарпаття, поклавши на цю справу десятиліття відмінної наукової роботи. Помер напівзабутий у 1958 р. в Чехословаччині⁵⁷. Якби тих самих зусиль він доклав до лінгвістичних досліджень Галичини чи Полтавщини, його ім'я, цілком імовірно, носила б зараз одна з вулиць у Львові чи Києві.

Те, що було надважким завданням для розпорошених українських сил, із легкістю вирішили в 1945 р. репресивні механізми тоталітарної держави, яка трактувала русинофільство чи русофільство як реакційні, контрреволюційні явища. Проте називаючи це «українізацією», Іван Поп робить підміну понять. Насправді цей процес зводився, по суті, до формального запису «українець» у паспорті і супроводжувався потужною русифікацією (в тому числі й масовими поселеннями росіян-військовослужбовців, як це було в Криму після 1945 р.). Тож якби на початку 1990-х із розпадом Радянського Союзу русинський рух у Закарпатті отримав «зелене світло», його головною проблемою була б не деукраїнізація, а дерусифікація та десовєтизація «несвідомої» решти населення.

* * *

Зрештою, застосована в ЕПР до історії української орієнтації в Закарпатті стратегія «замовчування» (Жаткович, Стрипський) чи пояснення всього зовнішніми чинниками (Карпатська Україна = галичани + нацисти)

⁵⁶ Див.: Волконский А.М. Историческая правда и украинофильская пропаганда. Турин, 1920. 207 с.

⁵⁷ Див. про нього: Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23–24 жовтня 1992 р.). Ужгород, 1992. 400 с.

ефективна не завжди. Яскравий прикладом цього – Хустський з'їзд 21 січня 1919 р., делегати якого прийняли рішення про бажання Закарпаття увійти до складу України. Факт і подія надто помітні, щоб їх «замовчати». Водночас впливом діяльності галицьких, берлінських чи інших «емісарів» на з'їзд і його рішення не пояснити – Хустські збори були наслідком локальної ініціативи. Тому у своєму «хрестовому поході» проти повітряних млинів «украинской националистической историографии» Іван Поп вдається до іншої стратегії. «Марксистская и украинская историография» [sic!] Хустського з'їзду і його рішень отримують від нього три закиди.

По-перше, ставиться під сумнів репрезентативність з'їзду, слова «все-народний», «всезакарпатський» І. Поп бере у лапки. «Таким он [з'їзд] не был и быть не мог в условиях распада государственной системы, существования других “рад”, наличия комитатского регионального партикуляризма» (ЭПР, с. 39). Якщо й прийняти цю аргументацію (хоча твердження про якийсь комітатський партикуляризм є безпідставними), то слід одразу вказати на її двосічність, бо її ще більшою мірою можна прикласти до інших з'їздів. Зрештою, закарпатські «ради» 1918–1919 рр. не відбувалися одночасно, делегати одного з'їзду могли голосувати по-іншому на наступних зборах і не обмежувалися якимось одним комітатом. Зваженіше висвітлив Хустські збори Пол Р. Магочій: «Всього на Всенародні збори зібралося 420 делегатів, обраних на 175 менших зборах в округах [комітатах] Мараморош, Берег, Угоча та Унг. Загалом брало участь 1200 чоловік, так що Хустські збори були найрепрезентативніші з усіх тогочасних зборів»⁵⁸.

По-друге, підваживши значення з'їзду, І. Поп піддає сумніву його рішення: «К тому же осталось неясным, какую «Украину» имели в виду собравшиеся, Западно-Украинскую Народную Республику (ЗУНР, Львов), Украинскую Народную Республику (УНР, Киев) или Советскую Украинскую Республику (Харьков)» (ЭПР, с. 39). Автор не розуміє, що з погляду української національної ідеї найбільше важить саме маніфестація угорусинів бути у «Соборній Україні» (цитата з ухвали зборів), а її політична форма – питання другорядне. До того ж делегати з'їзду (та ще й у далекому Закарпатті) могли й не мати тоді (у січні 1919 р.) повного уявлення про швидкоплинну політичну обстановку на сході «від Карпат».

«Интересен другой факт, который украинской националистической историографией замалчивается, а именно: в резолюции съезда указывалось, что “всенародный Конгресс Угорских Русинов... просит чтобы новое государство при исполнении этого объединения учло особое положение угорских русинов”» (ЭПР, с. 39). Цей третій, традиційно викривальний закид автора спростувати найлегше. Насправді те «замовчування» (дивно, що І. Поп не написав «злісне замовчування» – це більше б відповідало

⁵⁸ Магочій П.Р. Формування ... С. 61.

загальному тону ЕПР) існує хіба що в свідомості автора. Протягнувши руку до книжкової полиці автор цих рядків натрапив на три згадки⁵⁹ про це прохання зборів в «української націоналістическої історіографії». «Історіографії», яку вигадав і водночас спростовував Іван Поп. Факти замовчування чи, швидше, поверхового знання історіографії та джерел трапляються радше в ЕПР, Іван Поп, окрім Хустського з'їзду, не згадує принаймні ще одного. З'їзд закарпатських українців у Станіславові 29–30 квітня – 1 травня 1919 р., який підтвердив рішення Хустського і визначив саме за УНР на чолі з Симоном Петлюрою статус «Соборної України»⁶⁰ Втім, можна передбачити, що цей з'їзд був би потрактований в ЕПР як оперетковий або як частина «галицької інтриги» etc.

Попри двобої з повітряними млинами «української націоналістическої історіографії» ЕПР таки могла б виконати свою формальну функцію – енциклопедичну. Енциклопедії, як відомо, – джерело короткої, скупі, але підставової довідкової інформації. Ми наперед очікуємо, що подані в них відомості пройшли кількарізкові скрупульозні перевірки і є гранично точними. Зрештою, саме це обіцяє ЕПР, до того ж – найточніше, найостанніше і найдостовірніше. Проте навіть побіжний перегляд виявляє, що ЕПР не є надійним довідником у найелементарнішому – у визначенні дат народження і смерті. Послугуючись лише ресурсами власної невеличкої карпатознавчої бібліотеки можу вказати як на хибні на подані в ЕПР дати життя Марка Бараболі, Володимира Бірчака, Юлія Боршоша-Кум'ятського, Василя Гаджеги, Василя гренджі-Донського, Йосипа Дзендзелівського, Андрія Ігната, Анатолія Кралицького, Тиводара Легоцького, Іонна Пастелія, Андрія Патруса-Карпатського, Василя Пачовського, Марійки Підгірянки⁶¹, Іоанна Раковського, Теодора Ромжу, Юрія Сака, Юлія Ставровського-Попрадова, Юрія Станинця, Юліяна Химинця, Вікентія Шандора, Августина Штефана та ін.

Крім того, у багатьох біографіях вказано неповні (або взагалі не вказано) дати життя. У деяких випадках насправді відомі не всі факти. Проте автор без великих труднощів зміг би відшукати повні дані принаймні про Олександра Барана, Іоаннікія Базиловича, Андрія Бачинського, Михайла

⁵⁹ Вегеш М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1919 роках. Ужгород, 1996. С. 29; *Сергійчук В.* Українська Соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках. К., Українська видавнича спілка, 1999. С. 402; *Довганич О.* Юліан Брацайко – видатний діяч «Просвіти», міністр Карпатської України // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Ужгород, 2000. С. 227.

⁶⁰ Мушинка М. Резолюція з'їзду закарпатських українців у Станіславові (Івано-Франківську) 3 травня 1919 року // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Ужгород, 2000. С. 48–51.

⁶¹ Це псевдонім, справжнє прізвище – Марія Домбровська. Її біографія подається в ЕПР двічі – спочатку як М. Домбровської (с. 163), потім як М. Підгірянки (с. 302). Друга біографія удвічі більша за першу. Автор обидвох – І. Поп.

Врабеля, Франтішека Габрієла, Івана Гранчака, Івана Дулішковича, Василя Ілька, Ернеста Контратовича, Владіміра Ламанського, Юрія Мейгеша, Ніколая Надеждіна, Миколу Нодя, Михайла Тиводара та ін. За іронією долі, чимало правильно визначених та невідомих Попу дат наведено у книжечці, виданій тим самим видавництвом і того самого року, що й ЕПР⁶². Решта – у крайовій періодиці (зокрема щорічних календарях закарпатської «Просвіти») та загальноукраїнських енциклопедіях.

Лавина помилок виявляється при зверненні до змісту статей. Наведемо декілька прикладів. Стаття «Американская Народная Рада Угро-Русинов (АНРУР)» (с. 76). Ця Рада була утворена 23, а не 26 липня 1918 р. Плебісцит серед американських русинів АНРУР проводила не в листопаді, а в грудні 1918 р. Автор подає достовірну дату в іншій статті – «Жаткович Григорий» (с. 172). Згаданий плебісцит не відбувався за схемою 1 мандат від 10 членів «карпаторусских организаций». Один голос делегувався від 50 членів кожного греко-католицького осередку та парафії⁶³.

Стаття «Бобринский Владимир» (с. 96). «Галицко-русское благотворительное общество» було створене 1902 року, а не 1907. Не Бобринський фінансував русофільські газети в Австро-Угорщині, а Російська імперія⁶⁴.

Не можу збагнути, чому відомого славіста поляка Бодуена де Куртене Поп перейменував з Яна на Жана (с. 102).

Стаття «Гнатюк Владимир» (с. 136). Народився 9 (21) травня, а не 21 квітня. Був позаштатним академіком ВУАН, а не членом-кореспондентом АН УРСР⁶⁵.

Стаття «Драгоманов Михаил» (с. 164). Дати життя вказані неправильно. Народився 6, а не 18 (30) вересня, помер 20 червня, а не 2 липня. Драгоманов був не політолог, а політичний теоретик. Це різні речі – як риболов та іхтіолог, наприклад. І аж ніяк не був він ані філософом, ні економістом – ця радянська традиція нанизування «титулів» лише псує враження від ЕПР⁶⁶. «В начале 70-х годов лишен места профессора». По-перше, в 1875 році, а по-друге – де? ким? за що? Твердження про позбавлення Драгоманова

⁶² Закривидорога О., Ільченко Л., Падык В. Олена Рудловчак: бібліографія праць та літопис життя. Ужгород, 2001. 160 с. Див., наприклад: С. 30–37, 43–45.

⁶³ Див.: Данко О. Роль закарпатської еміграції у США у вирішенні долі Закарпаття в 1918–1919 роках // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород, 1993. С. 176–178; *Марочій П.Р.* Формування ... С. 54–56.

⁶⁴ Див. Бахтуріна А.Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. М., 2000. С. 42, 47.

⁶⁵ Див.: Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989). Львів, 1998. С. 9, 337.

⁶⁶ Проблеми економічної теорії «на загал ... відігравали допоміжну роль у політичній і теоретичній творчості Драгоманова й не посідають самостійного і важливого місця у системі його теоретичних поглядів». *Круглашов А.М.* Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці, 2000. С. 107.

професури в Київському університеті в 1875 р. є помилкою, яка вже понад століття мандрує з праці в працю. Драгоманов був професором – але Софіївського, а не Київського університету. Поп подає публікацію в обласній газетці як літературу до статті, хоча на тему «Драгоманов і Закарпаття» існує ґрунтовне дослідження Ярослава Дашкевича⁶⁷.

Стаття «Пастернак Ярослав» (с. 295). Учився на філософському, а не філологічному факультеті. Його книга «Археологія України» вийшла 1961 року, а не 1968⁶⁸.

Стаття «Рудницький Степан» (с. 327). Дата його смерті, невідома І. Попу, була оприлюднена ще 1993 р. – розстріляний 3 листопада 1937 р. В УСРР приїхав у 1926, а не 1927 р. Був репресований 1933, а не 1934 р.⁶⁹

Стаття «Терлецький Іполит» (с. 359–360). З нечисленної перевіреної добірки статей ЕПР ця біографія, поза сумнівом, є рекордсменом за насиченням помилок. Терлецький вчився на медичному факультеті не «Венського», а Віленського університету. Він не перебував у 1836–1842 рр. у Парижі, а проживав протягом 1836–1839 рр. у французькому місті Монпельє. Також перебував у Римі не в 1842–1848 рр., а в 1839–1848 рр. Римський папа Пій IX не призначав у 1856 р. кардинала греко-католикам (до речі, яким саме? греко-католиками є не тільки українці) як пише Поп. Понтифік у 1856 р. вперше за історію Апостольської Церкви підвищив греко-католика (галицького митрополита Михайла Левицького) до рівня колеґії кардиналів. Терлецький не видавав щорічника у Парижі протягом 1849–1855 рр. – вийшов лише один номер у 1853 р. Його важко назвати прибічником «идеи славянской взаимности». З 1860-х рр. до кінця свого життя він висловлював стійкі антипольські (і проросійські) настрої, вважаючи, наприклад, що Польща не відіграла позитивної ролі в історії Європи. Русофільство – це ще не «славянская взаимность». Терлецький не встановлював «тесные связи» зі старорусинами у Львові після переїзду в Закарпаття. Контакти він наводив спочатку з галицькими народовцями, а потім із русофілами. Насамкінець Поп примудряється випустити одне слово з назви книжечки Терлецького – «Угорская Русь и возрождение сознания [народности] между русскими в Венгрии» (1874). Як літературу до статті Поп наводить компілятивну статтю ужгородського історика, всі помилки якої ретельно переносить і в ЕПР⁷⁰.

⁶⁷ Див.: Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1944. Львів, 2001; Дашкевич Я. Михайло Драгоманов і Закарпаття // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. Зб. наук. праць / Ред. Р.С. Міщук. К., 1991. С. 200–231.

⁶⁸ Див.: Пастернак Я. Мій життєпис // Пастернак Я.. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Нью Йорк, 1975.

⁶⁹ Див.: Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький: фундатор української географії. Львів, 1993; Штойко П. Степан Рудницький. 1877–1937. Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1997.

⁷⁰ Про І. Терлецького див.: Лисяк-Рудницький І. Іполіт Володимир Терлецький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. К., 1994. Т. 1. С. 221–249; Стеблій Ф. Україн-

Авторські викриття «украинской националистической историографии», як правило, емоційно забарвлені й подаються як сенсаційні історичні знахідки. Однак нерідко вони є радше наслідком авторської необізнаності у відповідній літературі. Наприклад, посилаючись на свої архівні знахідки у Празі І. Поп «викриває» проєкт Карпатської України як німецьку інтригу й заодно констатує замовчання цього факту в «украинской националистической историографии». Хоча повніше й задовго до нього на основі *німецьких* документів «руку Берліна» в українському питанні 1938–1939, зокрема гру навколо Закарпаття, дослідив Дмитро Злепко, не згадуючи вже про загальновідоме дослідження В. Косика, підрозділ якого також присвячено німецькій політиці щодо Закарпаття⁷¹.

Незважаючи на претензійність, ЕПР охоплює далеко не всі аспекти минувшини Закарпаття. Поверхово зачеплено вимір «релігія і церква»: біографія єпископа Андрія Бачинського, роль якого в історії Закарпаття можна порівняти хіба що з роллю митрополита Андрея Шептицького в історії Галичини, удвічі коротша за біографію Івана Попа, також уміщену в ЕПР. В ЕПР відсутні згадки про євреїв, їм не присвячено окремої статті, хоча вони були далеко не останньою меншиною (власне у містах вони не були меншиною) за кількістю, а тим паче за впливом у краї, принаймні до їх винищення 1944 року.

Поп постійно оперує терміном «украинская националистическая историография» як чимось цілісним. Насправді такого єдиного табору ніколи не існувало й не існує. Поза лісом автор не бачить дерев – він не помічає численних випадків суперечностей у згадках про Закарпаття українських мемуаристів та істориків⁷². Спрощений, шаблонний підхід до складного минулого, ніби успадкований від істориків КПРС, в ЕПР демонструється повсякчас. Схоже, автор не розуміє що в житті конформізм є можливо найменш привабливою, але тим не менше найпоширенішою і найприйнятнішою поведінкою. Що можна бути галичанофобом і залишатися украї-

---

ці – співучасники політичних планів князя Адама Чарторийського в 40-х рр. XIX ст. // Краківські українознавчі зошити. Краків, 1997. Т. V–VI. С. 260–276; Серєда О. Aenigma ambulans: о. Володимир (Іпполіт) Терлецький і «руська народна ідея» в Галичині // Україна Модерна. Число 4–5. Львів, 2000. С. 81–104.

⁷¹ Див.: Zlepko D. Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenze (Oktober 1938 bis 15. März 1939): Vergangenheitsbewältigung oder Grossmachtpolitik in Ostmitteleuropa. München, 1980. 207 s.; Злепко Д. Українське питання у 1938–1939 роках і Третій райх // Записки НТШ. Т. 228. Львів, 1994. С. 249–308. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. С. 58–70.

⁷² Пор., наприклад, спогади учасників подій 1938–1939 рр. Августина Штефана і Вікентія Шандора: Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 1–2. Торонто, 1973–1981.; Шандор В. Спомини. Т. 1–2. Ужгород, 1996–2000. Приклад «внутрішньої» критики в «украинской националистической историографии»: Мазурок О.С. Чи й справді усе так просто? // Carpathica-Carpatika. Вип. 3. Ужгород, 1995. С. 169–176.

нофілом. Що можна бути противником якогось режиму і працювати в ньому і на нього, отримуючи зарплатню. Що в житті часто доводиться обирати не між поганим і добрим, а між поганим і ще гіршим (нацистами і комуністами). Що орієнтація на гітлерівську Німеччину не є свідченням пронацистських симпатій⁷³ так само, як орієнтація на Радянський Союз може засвідчувати русофільство чи антинацизм, а не прокомунізм. Що можна бути закарпатським українським націоналістом і водночас відчувати антипатію до галичан та виступати проти доручення їм важливих посад (як це подекуди відбувалося за Карпатської України). Що можна було працювати в русинофільських організаціях за угорської окупації, переслідуючи насправді українські цілі.

* * *

Міт, чи, іншими словами, неправильне розуміння минулого, як відомо, складає основу буття націй. Особливу роль у творенні національної мітології відіграють героїчні і, як правило, криваві сторінки минулого. В українській історії це князівські походи, козацька доба з її кульмінацією – Хмельниччиною, доба визвольних змагань 1917–1920 рр., зрештою, Друга світова війна. Проте проблема русинського проекту полягає саме у відсутності такого героїчного минулого. Героїзм і жертви були, але не на користь русинської ідеї. «Русини» добровільно вмирали за Ференца II Ракоці на початку XVIII ст. в його антигабсбурзькому повстанні (отримавши від нього назву *gens fidelissima*⁷⁴), потім за тих же Габсбургів у Першій світовій війні, за комуністичну Угорщину в 1919 р., за Білу Росію від Дону до Сибіру в 1917–1920 рр.,⁷⁵ за Карпатську Україну в 1939 р. й у складі Чехословацького корпусу в 1940-х⁷⁶. «Русинофільська концепція була штучним витвором, нездатним викликати дух безкомпромісної відданості й самопожертви, що є ознакою кожного справжнього національно-визвольного руху. Ідея, заради якої ніхто ніколи не хотів ставити на карту своє життя, на терезах історії важить мізерно мало»⁷⁷. Під час Другої світової війни русинський рух вироджувався у колабораціонізм з гортіївським режимом⁷⁸.

⁷³ І. Поп послідовно називає А. Волошина пронацистським діячем. Це все одно, що вважати В.І. Леніна прокайзерівцем.

⁷⁴ Найвірніше плем'я (лат.)

⁷⁵ Див.: Ваврик В.Р. Карпатороссы в Корниловском походе и Добровольческой Армии. Львов, 1923. 43 с. Підбірку документів про «карпатороссов» було опубліковано в: Белый Архив. Т. 1. Париж, 1926. С. 163–178.

⁷⁶ Див.: Довганич О., Пагира В. Закарпатські воїни генерала Людвика Свободи. Ужгород, 1999. 176 с.

⁷⁷ Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. К., 1994. Т. 1. С. 459.

⁷⁸ Див.: Магочій П.Р. Формування ... С. 148–150; Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). К., 1997. 244 с.; Закарпаття під Угорщиною. 1938–1944 рр. / Ред. В. Маркус та В. Худанич. Ужгород, 1999. 232 с.

Втім, справедливим може бути і зворотнє твердження – якби Гітлер все-таки зробив ставку на Карпатську Україну, то тоді історики б мали справу вже з колабораціонізмом українським.

І хоча відсутність матеріалу для героїчного міту⁷⁹ ускладнює творення національної мітології (навіть у супернейтральних і мирних швейцарців в основу національної мітології покладена не банківська справа, а постать Вільгельма Телля), проте не унеможлиблює її. У випадку русинського проєкту ЕПР та «Encyclopedia» свідчать про такий вихід у вигляді ставки на культурницький міт. Подібно до міту про споконвічну європейськість українців на противагу культурній меншовартості східнішого сусіда, русинський проєкт твердить про одвічну центральноевропейськість русинів як головну відмінність від теж східнішого сусіда – українців⁸⁰. Міт, як відомо, існує поза сферою верифікації чи доведення. Тому ні ЕПР, ні «Encyclopedia» не дають відповіді, у чому саме полягає ця уявна центральноевропейськість досі традиційного, селянського суспільства, на якому лише слабо проступають сліди модернізації? У перегляданні газет за столиком за віденською кавою? У переказуванні останніх новин з опери та філармоній Відня чи Праги? У зачитуванні Міланом Кундерою? І чим ця центральноевропейськість «подкарпатских русинов» відмінна від центральноевропейськості галичан і буковинців, де спадщина Габсбургів полишила відчутно глибший слід? У якому місті доречніше говорити про «Центральну Європу» – у Львові та Чернівцях чи в Ужгороді?

Поява цих енциклопедій з русинського табору не повинна дивувати. Адже Закарпаття посідає маргінальне місце у проблематиці загальноукраїнської історіографії. Його історія, як і історія Криму чи Буковини, в основно-му є сферою інтересів місцевих чи закордонних істориків. Закарпаття лише епізодично вириває в національному гранд-наративі (grand narrative, master narrative) української історіографії, як колись Україна в гранд-наративі російському – лише щоб потвердити віковичне прагнення до возз'єднання. Це слабке зацікавлення цілком зрозуміле – тематика малореспектабельна, а потрібна для її опанування фахова підготовка за складністю для істориків в Україні поступається хіба що сходознавству. У результаті українська історіографія Закарпаття зводиться, по суті, до закарпатського краєзнавства, не виблискуючи ні оригінальністю тематики, ні поліфонією методологій та інтерпретацій⁸¹. Констатація Михайла

⁷⁹ Не конче мають бути перемоги. Навпаки, як правило, найгероїчніші міти народжуються саме з поразок. Хрестоматійний приклад – поразка сербів на Косовому полі в 1389 р.

⁸⁰ Підкарпатська Русь – це «историческая данность Центральной Европы» (ЕПР, с. 7); «Подкарпатская Русь является восточной частью Центральной Европы [тут «Центральна Європа» вжито як географічний термін]» (ЕПР, с. 13), «История южнокарпатских русинов есть составной и неотделимой частью истории Центральной Европы» (ЕПР, с. 20); «Их [русинів. – Е.Г.] центральноевропейский менталитет» (ЕПР, с. 52).

⁸¹ Видані після 1991 р. трьохтомні «Нариси історії Закарпаття» – на жаль, переконливе тому підтвердженням. Той, хто вважав, що історія Закарпаття не може бути написана

Грушевського, що «література історії Угорської Русі не бідна титулами, бідніша своєю вартістю» (1905)⁸², звучить зараз актуальніше, ніж століття тому.

Обидві енциклопедії яскраво ілюструють використання істориків у націоналізмі й навпаки. На відміну від ЕПР, «Encyclopedia of Rusyn History and Culture» (особливо, друге виправлене видання) позбавлена численних фактологічних помилок. У ній відсутні вступні нариси, в яких би палко викривалася «украинская националистическая историография». Натомість дотримано класичної енциклопедичної форми з її сухою, стислою інформативністю. Хоча багато статей з ЕПР було перенесено в «Encyclopedia» і їх автором також названий Іван Поп, проте помилки виправлені, а ксенофобське навішування ярликів усунуто, що, вочевидь, є заслугою редактора англomовного видання – Пола Р. Магочого. Дві енциклопедії чітко відображають два академічні стандарти і ту різницю в історіописанні, на якій свого часу для українських істориків наголошував Іван Лисяк-Рудницький: «Чим менше в його [дослідника] писаннях буде “патріотичної” емоційності й тенденційності, тим більша буде їхня наукова стійкість і, до речі, на довшу мету й їхній політичний ефект [виділення моє. – Е.Г.]... Хто добирає факти односторонньо, щоб довести наперед поставлену тезу, той за своєю ментальністю не історик, а пропагандист»⁸³.

Обидві енциклопедії стануть у нагоді не лише тим, хто цікавиться Закарпаттям чи русинством. Під їх обгорткою продається той самий товар, який на «ринку» нібито постачає лише один конкурент – український націоналізм («украинская националистическая историография»). Щоправда, товар цей (наразі від русинського націоналізму) різної якості: агресивний, примітивний і ксенофобний в ЕПР та огрядний, чемний і наукоподібний в «Encyclopedia». Рецензовані видання заохочують до рекомендації їх принаймні двом групам інтелектуалів. По-перше, тим, котрі у своїй творчості практикують націоналізм і / або розробляють проекти побудови нації в окремо взятому регіоні. Для цієї групи орієнтована на англосаксонський світ «Encyclopedia» може слугувати як вартий наслідування приклад софістикованого, ненав'язливого, «законспірованого» способу презентації цілком і повністю націоналістичного змісту в наукових текстах (зокрема й у формі енциклопедій). Натомість ЕПР є прикладом менш вишуканого, відвертішого та інтоксикованого способу такої презентації. По-друге, як «живі» приклади розмаїття інструментарію націоналізму дані енциклопедії можуть

гірше, ніж у другому томі (1995), зрозумів свою помилку з появою третього (2003). Див.: Україна Модерна. Число 7. Львів, 2002. С. 226–231. Загальний огляд історіографії: Поп І.І. Историография истории русин и Подкарпатской Руси // Славяноведение. 2003. № 1. С. 57–72; Мазурок О.С. Юрий Жаткович как историк та этнограф. Ужгород, 2001. С. 121–126.

⁸² Грушевський М.С. Історія України-Руси. К., 1992. Т. 2. С. 581.

⁸³ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. К., 1994. Т. 1. С. 196.

зацікавити тих інтелектуалів (насамперед космополітів), що вивчають, як інші інтелектуали практикують націоналізм у своїй творчості. Цій групі енциклопедії мимоволі можуть нагадати популярну свого часу теорію поділу націоналізмів на західні (цивілізовані) та східні (кровожерні й примітивні), згодом відкинута як недостовірну, а по суті, як неполіткоректну.

Втім, одна енциклопедія, а саме ЕПР, має бути обов'язковою у бібліотеці кожного галичанина чи принаймні галицького націоналіста. Адже після її прочитання він неминуче виповниться почуттям власної значимости та колосальною самопошаною, бо такого уславлення, звеличення та високої оцінки ролі, сил і, в першу чергу, *можливостей* українського П'ємонту годі шукати деінде.

Ernest Gyidel

Ruthenia über alles

Ernest Gyidel analyzes several encyclopedic publications considered of great importance to the Rusyn movement of Transcarpathia: Ivan Pop's *Entsiklopediia Podkarpatskoi Rusi* (Encyclopedia of Subcarpathian Rus') and the two editions of *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, edited by Paul R. Magocsi and Ivan Pop. Gyidel shows the mechanisms of creating a narrative of the millennia of Rusyn history, and the method of constructing theses about the autochthonous nature of the "proto-Rusyns" and their affiliation (unlike Ukrainians) to the "central European" cultural region. He also points out numerous errors and distortions of historical facts in Pop's *Entsiklopediia*, which portrays Ukrainianhood as a nationalistic phenomenon, sickness, and artificial creation, as well as Pop's attempt to link Ukrainian identity either with Nazi or Soviet totalitarianism. The English-language *Encyclopedia* demonstrates a different approach, yet arrives at practically the same conclusions. This work is an example of a sophisticated, unobtrusive method of presenting completely nationalistic (Rusyn) content in scholarly texts.